

ՍՈՒՐԵՆ ՏԻԳՐԱՆԻ ՍԱՂՈՒՄՅԱՆ

ՄՈՒՂՆՈՒ Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ

Պատմական Արագածոտն գավառի հիմնադրող գյուղերից մեկը՝ Մուղնին, այժմ Աշտարակ քաղաքի հյուսիսային թաղամասն է:

Վաղնջական ժամանակներից այստեղ եղել է մատուռ չար ուժերին հաղթող, արդարության սատարիչ, «քիբիական հերոսների» հիշեցնող ազատաբեր ուժի՝, որբացված ասպետ Գևորգ գորավարի մատնեցների վրա:

Հին, խարխուլ, արտաքին ու ներքին փայլից զուրկ փոքր մատուռը ժեղարի կեսերին քանդում է Մարտիրոս Մուղնեցին, կառուցում շրջապարիսպ, բնակելի տներ, խուցեր «և եկեղեցի վայելույ ի մէջ պարսպին ի վերայ չորից սեանց»²: Նույն միտքը երկրորդելով Զաքարիա պատմագիրը նորակառույց շինությունը համարում է «կուպիտ քարի հոյակապ եկեղեցի»³: Սակայն Մարտիրոսաշեն եկեղեցին երկար կյանք չունեցավ: Այս մասին տեղեկացնում է Դավրիժեցուց ավելի ուշ, 1687 թ., իր պատմությունը շարահարած Զաքարիան, իսկ վանքի որմերին վիմագրված ընդարձակ հիշատակությունները համակողմանիորեն լրացնում են նրա կառուցման մանրամասները:

¹ Սիրարիի Տեր-Ներսեսյան, Հայ արվեստը միջնադարում, Երևան, 1975, էջ 86, 89:

² «Պատմություն Առաքել Վարդապետի Դարձեցույ», Վաղարշապատ, 1896, էջ 350:

³ «Զաքարեայ սարկաւազի պատմագրութիւն», Վաղարշապատ, 1870, Բ. III, էջ 41:

Մարտիրոս եպիսկոպոսը մահանում և թաղվում է իր ձեռակերտ եկեղեցու մոտ՝ իրեն հաջորդ թողնելով եղբոր՝ Հակոբի որդի Հովհաննես վարդապետին: Վերջինս, թերևս նկատի ունենալով, որ երկնասույգ Արագածի փեշերին ազդասյունների նման հողին կառանված, սուտակի նման շողշողացող Կարմրավորի, Հովհաննավանքի, Սաղմոսավանքի, Ամբերդի, Տեղերի և շրջակա այլ քերթությունների օղաշղթայում խեղճ ու անարտահայտիչ է իր հաստատությունը, անվալել իր իսկ անվանը՝ հերոսության անմնացորդ մարմնացում Գևորգ գորավարին, քանդում է իր հորեղբոր կառուցած կուպտաքարե եկեղեցին «և շինեաց կուփածու քարամբք եկեղեցի զարմանալի, և յարևմտեան դրանն զանգակատուն»⁴:

Սրանով ավարտվում է ժամանակակիցների հաղորդումները Մուղնու ս. Գևորգ եկեղեցու կառուցման մասին, բայց, քարեքախտաբար, տաճարի որմերի, դռների արձանագրությունները հավաստի կերպով լրացնում-ամրոջացնում են նրա կառուցման, վերանորոգման հանգամանքները: Եկեղեցու արևմտյան ճակատին, մուտքից ձախ, սյունասարսփի որմնամույթերը միմյանց կապող կամարի տակ փորագրված ընդարձակ տարեգրության հավաստմամբ, Հովհաննես վարդապետը, Հակոբ Ջողալեցի կաթողիկոսի թույլտվությամբ ու օժանդակությամբ, Պարսից փոքր Ծախ Աբասի թագավորության և Աբաս դուլի խանի բրո-

⁴ Նույն տեղում:

նակալության (այս դեպքում՝ իշխանության) ժամանակ, 1664 թ., «քակեալ ի հիմանց սուրբ Գեորգայ եկեղեցիս» և «հրաշակերտ յօրինուածօք, ներքուստ ու արտաքուստ կոփածու քարօք» շինում է ներկա եկեղեցին ու պուճարահը՝ իր և տեղի ժողովրդի նյութական միջոցներով։ Եկեղեցու կառուցումը հիմնականում ավարտվում է 1669 թ., Շահ Մուլեյմանի թագավորության և Սեֆի ղուլի խանի տիրապետության ժամանակ։ Նույն տարում էլ մահանում է Հովհաննես Վարդապետը, իսկ տաճարի ներսի «քօջամեն»՝ սալահատակը ու ծածկի սալարկունն իրականացնում է նրա հաջորդ և եղբոր՝ Կարապետի որդի Դավիթ վարդապետը, և նրա կառուցումը, ամենայն հավանականությամբ, ամբողջովին ավարտվում է 1670 թ.։

Եկեղեցու կառուցման մեկնմասներից է նաև Դավիթ վարդապետի եղբայր պարոն Վարդանը։ Նա է տվել եկեղեցու հարավ-արևելյան պան և մեկ կամարի «խարճը»՝ ծախար՝ ի հիշատակ իր ծնողների՝ Կարապետի և Թուրվանդի, եղբայրների՝ Ջաքարիայի և Մարգարեի, նրանց կանանց, զավակների և տոհմակիցների։ Նույն կամարի վրա էլ 1670 թ. փորագրվել է համապատասխան արձանագրություն։

Իր դարի համար նշանավոր ու ծավալուն այս ձեռնարկմանը զորավիզ են եղել նաև Ագուլիսի ժողովուրդն ու իրենց հովվապետ Պետրոս վարդապետը։ Նրանց խնայողություններով, ի հիշատակ Գողթան գավառի արքեպիսկոպոս, նույն Պետրոսի հորեղբայր Խաչատուրի, կառուցվել է եկեղեցու արևմտյան շքամուտքը՝ երկնքատակ կամարներով հանդերձ՝ համաձայն նույն մուտքի ճակատակալի արձանագրության։

Այնուհետև մեկուկես դար տաճարը գոյատևում է անխաթար։ 1830 և 1839 թթ. վանքի առաջնորդ, գիտնական Ստեփանոս Թելավեցի արքեպիսկոպոսը նորոգում է ծածկերը և կայծակնահար կաթողիկեն⁵։ 1866 թ. աշտարակեցի Սիմեոն Սաժումյանը, Ներսես 5-րդ կաթողիկոսի հրամանով, կարգվում է ս. Գևորգ եկեղեցու տեսուչ, իսկ 1868 թ. Գևորգ Դ-ի հրամանով՝ հոգաբարձու։ Եվ քանի որ Մուղնիս Էջմիածնի թեմական գյուղերից էր⁶, ուստի կաթողիկոսության միջոցներով 1868 թ. Սիմեոնը

վերանորոգում է եկեղեցու տանիքները⁷։

Մուղնու վանքում հնուց ի վեր եղել է դպրոց և գրչատուն։ Այստեղ 1023 թ. Սիմեոն գրիչը շարագրել է մի «Ճառնսիր»⁸, իսկ 1491 թ. Մկրտիչ երեցը, Սիրադեղ աղայի պատվերով՝ «Ճառոց»⁹։

Մուղնու վանքի առաջնորդ Աբել Մխիթարյան եպիսկոպոսը 1870 թ. տեղում վերաբացել է Արարատյան աշխարհի սակավաթիվ դպրոց-վարժարաններից մեկը¹⁰, որտեղ ուսանում-կրթվում են հայ մանուկները։

Մուղնու ս. Գևորգ եկեղեցին կառուցել է քարահատ, ճարտար ուստա, մեյմար-պետ անվանյալ Սահակ Հիզանցին։ Մինչ այս, 1654—1658 թթ., վասպուրականցի Սահակը, իր քրոջ տղա, ուստա Մովսեսի և ուկերիչ Ջաքարեի հետ, կառուցել էր Էջ-

Նկ. 1. Տաճարի տեսքը հարավ-արևմուտքից

միածնի Մայր տաճարի գլխավոր զանգակատունը։ Եվ ահա ճանաչման արժանացած ճարտարապետը 1664 թ. ստանձնում է

⁷ Եկեղեցու ծածկերը և մախազալիք-սրահը անձնապես վերանորոգել է երևանցի, հանգուցյալ վարպետ Մովսես Գյուլշենյանը 1970 թ., իսկ նրա հարակից կառույցների, պարիսպների նորոգումը և բարելավումն իրականացվել է ՀՍՍՀ Պետշինի Հուշարձանների պահպանության և վերականգնման վարչության Երևանի հիմնադրման (Էրեքունի) թանգարանի միջոցներով, 1973 թ.։

⁸ Գարեգին Ա. Կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա, Ամթիլիս, 1951, էջ 213։

⁹ «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարան, ներք», մասն Գ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1967, էջ 167։

¹⁰ Հ. Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վեներիկ, 1890, էջ 184։

⁵ «Ստորագրություն կաթողիկե Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, աշխատասիրութեամբ Յովհաննու եպիսկոպոսի՝ Շահ-Սթոննեանց Շահիրաբցւոյ, միաբանի սրբոյ Էջմիածնի», հ. 2-րդ, Էջմիածին, 1842, էջ 94։

⁶ Նույն տեղում, էջ 89։

Մուղնու եկեղեցու կառուցումը, սակայն, ձեռնարկումը թերավարտ, 1667 թ. գարնանը մահանում է: Սահակի դին ամփոփված է գյուղի հյուսիսային եզրի գերեզմանոցում¹¹:

Եկեղեցու կառուցումը շարունակում-ավարտում է Սահակի փեսան և աշակերտը, շնորհալի ուստա Մուրադը:

Սահակ անտարապետն իր ձեռակերտի ծավալա-տարածական հորինվածքի և արտաքին հարդարանքի մեջ օգտագործել է միջնադարյան հայկական անտարապետության լավագույն նվաճումներն ու դարավոր ավանդույթները, և այն որոշակի ազդեցություն է թողել հետագա շրջանի եկեղեցական անտարապետության վրա:

Նկ. 2. Գմբեթակիր կամարները

Մուղնու եկեղեցին Զ—Է դարերին բնորոշ գմբեթավոր սրահ է: Գմբեթը, որը տեղադրված է կենտրոնից համամասնաբար արևմուտք, բարձրանում է չորս սյուների միմյանց կապող կամարների և նրանց միջև գոյացող առագաստների վրա: Թմբուկը կլոր է, սև ու կարմիր տուֆաքարե հաջորդական շարքերով: Եկեղեցին լավ է լուսավորվում Արուսի տաճարի, Աղթամարի և Խաչ վանքի օրինակով թմբուկի վրա բացված ութ խոշոր լուսամուտներով:

Թմբուկի վրա, աշխարհագրական կողմերի համեմատ հարավ-արևելքից հյուսիս-արևմուտք խիստ շեղված, ավետարանիչների խորհրդանիշ բարձրաքանդակներն են: Նման հնարամիտ տեղադրմամբ դրանք օրվա ընթացքում ամբողջովին լուսավորվում են: Ի տարբերություն այլուր գոյություն ունեցող համանման քանդակների, այստեղ

գրված են նաև ավետարանիչների անունները: Ի դեպ, բարձրության հետևանքով այդ քանդակները գետնի վրայից հազիվ են նշմարվում: Թմբուկի նկատելիորեն բուք վեղարը հովհարածն է՝ Անիի, Մարմաշենի, Ամբերդի, Տաթևի, Գլաձորի կառույցների օրինակով: Ավագ խորանին կից ունի թաղակապ կրկնահարկ փոքր ավանդատներ, որոնցից հյուսիսայինում ամփոփվել են ս. Գևորգի նշխարք-մասունքները, իսկ հարավակողմում պահպանվել են պատարագամատույց ապարներն ու անոթները: Խորանների 2-րդ հարկի թաքստոցները հնարավոր է մագլցել-բարձրանալ գլխավոր արքիդայի աջ ու ձախ կողմի փոքր միջաներով: Այդ միջաններից վեր են ձգվում կլոր խողովներ՝ 6—8 մ բարձրությամբ, պատերի մեջ տեղադրված աստիճաններով, որոնց շրջանում կարելի է հասնել մուսլ, խավար ու պաղ թաղակապ խորան-թաքստոցներ: Այդ հուսալի պատասխարաններն ունեցել են քարե միակտոր, շարժական դռներ, որոնք միջանների համար ծառայել են որպես առատաժող և թաքցրել գաղտնի մուտքերը: Արևմտյան հատվածում, թաղակիր կամարների տակ, խորաններ չկան (ինչպես Էջմիածնի Մայր տաճարում, ս. Գալանե եկեղեցում, Պողոսիում, Արուսում, Թալինում և այլուր), և եկեղեցու ներսի ողողանկյուն տարածությունը մասնատվում է չորս հզոր մույթերով: Շքամուտքը բացվում է սրահ-

Նկ. 3. Հատված սրահ-նախագավթից

նախագավթի մեջ, մի այլ մուտք էլ՝ հարավային ճակատից: Մուտքերն ունեն փայտակերտ դռներ՝ պատրաստված 1838 և 1839 թթ. կնյազենց Գևորգի տոհմի հիշատակին: Ձախ խորանի դռան կաղնի փայտը ներծծված է ձեթով և փայլփլում է լավագույն կահույքի նման:

Մուղնու տաճարի նախագավթ-սրահին իր մտահոգմամբ լոր տարր է եկեղեցաշինության մեջ, որն այնուհետև լայն տա-

¹¹ Այս մասին ավելի մանրամասն տես մեր «Երբ և ովքեր են կառուցել Էջմիածնի Մայր տաճարի զանգակատունը» հոդվածը, «Էջմիածին», 1976, № 6, էջ 30—32:

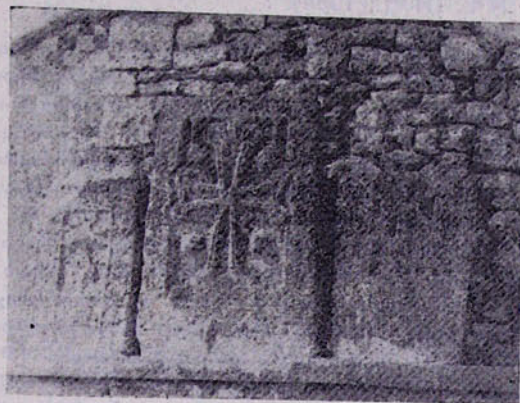
րածում ստացավ¹²: Նրա եռաբաժին թաղը նստում է արևմտյան չորս պուրների և տաճարի պատին հեկաձ որմնամույթերից ձրգվող կամարների վրա: Կենտրոնական մասում, Հովհաննավանքի օրինակով բարձրանում է թերևս 12 առաքյալները խորհրդողանշող 12 կլոր, միակտոր պուրների վրա հանգչող զանգակատունը: Եկեղեցին և սրահ-նախագավիթը¹³ շարված են մեծածավալ, հղկված սև տուֆով, իսկ ճակտոնները՝ շախմատաձև՝ կարմիր ու սև տուֆով: Գունային այս հիասքանչ երանգները գեղագիտական մեծ հաճույք են պատճառում, չերմոյթյամբ համակում դիտողին, և խամրում է զանգվածայնության ոգին¹⁴: Տաճարի հարդարման տարրերից են նաև մուտքերի,

վանքից հյուսիս՝ պարսպին կցված եկ թաղակիր բնակելի սենյակներն ու երկբաժին սեղանատունը:

Մուղնու եկեղեցու որմերից և նրա մերձակաքից մենք հավաքել ենք 27 արձանագրություններ, որոնցից հինգը հրատարակված են եղել անցյալում: Ստորև ներկայացնում ենք բոլոր արձանագրությունները՝ ուրոշ շտկումներով վերահրատարակելով նաև հայտնիները: Առաջին անգամ հրատարակում ենք մի քանի մանր արձանագրություններ՝ Քանաքեռից, Փարպիից, Ավանից, Էջմիածնից, Հացառատից, որոնք լրացնում են Մուղնիում հանդիպող քարգործ-վարպետների գործունեության անհայտ էջերը:

Նկ. 4. Մեղանատան տեսքն արևելքից

Նկ. 5. Կենտրոնում 986 թ. խաչքարը, աջ կողմում՝ Մելիքսեթի հորինած

ճակտոնների լուսամուտների շրջաքանդակները, պուրների ու որմնամույթերի խոյակների ստալակտիտային քանդակները, հովհարաձև վեղարը, թմբուկի բարձրաքանդակները, բուսական և կրոնական մոտիվներով որմնանկարները, պատերին ագուցված խաչքարերը և որմերի վիմագրությունները:

¹² Այն իր կոմպոզիցիայով չի կրկնում Սանահինի վանքի նախագավիթին, և նրա տարրերի ակունքները պետք է որոնել հանրահայտ գավիթների ու զանգակատների մեջ:

¹³ Եկեղեցու վիմագրերի մեջ այս պլանաարահը, անկոփոխ, կոչվում է գավիթ, Ջաքարիա պատմիչի մոտ՝ զանգակատուն:

¹⁴ Անվարան պետք է ասել, որ երկզույն տուֆով շարված հուշարձանն առանձնակի հմայք ու արտահայտչականություն է ստացել: Մեր ճարտարապետները մոտ-մոտ սկսել են օգտագործել հազկական գունավոր քարերը՝ իրեն կառույցների հարդարանքի, չնայած նրանք բնատուր ու մշտակյաց միջոց:

Մուղնու նախնական կառույցների վերաբերյալ մեզ ոչ մի վիմագիր չի հասել: Տեղում գտնված հնագույն արձանագրությունը 990 տարի առաջ հորինված խաչքարի ստորին մասում է: Պարզ ու անպաճույճ այդ կոթողը, երկու այլ խաչքարերի հետ, վերջին վերանորոգման աշխատանքների ընթացքում կանգնեցվել է սեղանատան արևելյան պատի տակ, ընդհանուր պատվանդանի վրա: Ահա նրա վիմագիրը¹⁵ (գծ. 1). ՆԼԵ (986) ԹՎ. ԵՄ՝ ՏԻՐԱՆ, ԾՆՈՒՅ ԱՄՍՈՒՇՈՅ, ՈՐ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԷՑԻ ԶԽԱՆՍՈՒՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԻՆՁ ԵՒ ԶԱԽԱՆԱՅ ԻՄՈՑ. ՈՐ ԵՐԿԻՐԱԿԵՐԷՐ ԶԵՐԻՍՏՈՅ ՅԱՂՈՐԾՍ ՅԻՇԵՑԷՐ:

¹⁵ Արձանագրությունն առաջինը հրատարակել է Ա. Ծախիճյանը (Տե՛ս նրա «Հայկական խաչքարերի արվեստը», «Էջմիածին», 1960, № 2, էջ 47): Նա առաջին տողի անձնանունը վերծանել է ՄԻՐԱՆ-ի, որը և մտել է հայագիտական մի եզակի ու բարձրարժեք աշխատության մեջ (Տե՛ս Ս. Ավագյան, Վիճական արձանագրությունների հնչյունաբանություն,

Եկեղեցու ձախ խորանի արևելյան պատի մեջ, ներքուստ, ագուցված է մի խաչքար: Այլ նպատակով հորինված խաչքարի քիվը տաշվել է պատին հավասարեցնելու համար, սակայն բարեթախտաբար փրկվել է թիվը և վարպետի ստորագրությունը՝ փռ-է թիվը և վարպետի անունը՝ վերև (գծ. 2). ռագուցված խաչաքանդակից վերև (գծ. 2). ԹՎ. ՌԽԵ (1598). ՀԷՐԱՅՊԵ[Տ] ԿԱԶՄՈՂ: Այս վարպետի ձեռակերտ խաչքարերից մյուսը ագուցված է աջ խորանի նույն մասում (գծ. 3). ԹՎ. ՌԽԵ (1599). ՀԷՐԱՅՊԵ[Տ] ԿԱԶՄՈՂ հիշատակությամբ: Նույն խորանի հյուսիսային ճիւղի մեջ դրված խաչքարը ևս կարելի է վերագրել Հերայպետին, թեև նրա վրա վարպետի ստորագրություն չկա: Խաչքարի վերին կամարաձևի վրա փորագրված է (գծ. 4). ԹՎ. ՌԽԵ (1598)¹⁶:

10—14-րդ դդ., Երևան, 1973, էջ 347): Մեր կարծիքով առավել հավանական է անձնանվան Տիրան ընթերցումը: Հին խաչքարերի ստույգ թվագրումը մեծ կարևորություն ունի այս տիպի կոթողական հուշարձանների զարգացման պատմության համար: Առայժմ մեծ չէ թվակիր հին խաչքարերի քանակը:

Մենք գտել ենք մի քանիսը ևս, որոնք են՝

ա Վարդենիսի շրջանի Թուսկյուլի գյուղի քաղիկ եկեղեցու հյուսիսային պատի տակ ընկած է երկատված խաչքար՝ պարզ ու խոշոր խաչաքանդակով, ընդարձակ, բայց ճեղքված-ջարդոտված, չամբողջացող արձանագրությամբ. [ԹՎ. ՆԼԸ (989). ԵՍ ՄԱԼ[Ր]ԱՆ ՈՐԴԻ ԽՈՌԱ ԶԱՆԱ ԵՒ ԹՈՒ ... ԵՒ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԽԱԶՍ ՅԱՆՈՒՆ...

բ Նույն շրջանի Կարճաղյուր գյուղի «Քարե դուռ» կից մատուռներից հարավային արևելյան պատին հենած խաչքարի եզրերի և ստորին մասի արձանագրության որոշ հատվածներ ծածկված են, սակայն ներքևի մասում հնարավոր է կարդալ՝

Թ. ՆԽԸ (1009) ... ԵՒՈՒՆ ԿԱԳԷՑԻ:

գ Հիշյալ մատուռներից արևմուտք՝ ձորակերպին ընկած խաչքարի եզրերին՝ Ի ԹՎ. ՆԶԻ (1035) ԶԽԱԶՍ ԱՐԳԵ... ՈՐԴԻ ԻՄ ՄԱՐԿՈՍ ՔԱԶՄՈՂԱԻՆ ԱՂԱԹՍ ՅԻՇԵՑԷ[Բ]. ԽԱԶՆԻ ԳՈՐԾՈՂԱ...

դ Մարտունու շրջանի Զորագյուղի Մարուն ա-նուպատ (ս. Կարապետ) եկեղեցու շրջապատի ավերակույտներից հանված և նույն տեղում վերատեղադրված խաչքարի շրջանակներից՝ [ԹՎ. ՆԼԸ (989) . ԱՂԱԹՍ... ԳԻՈՐԳ ԵՐԷՑՈ:

ե Նույն տեղում պահպանվում է կարմրավուն խաչքարի ստորին մասը՝ ԾԸ (1059) թվի կիսանդձ արձանագրությամբ:

¹⁶ Հրապետ կազմողի խաչքարերից մեկը գտնվում է Քանաքետում, Պետական որմնախակ խաչքարի մոտ (ՏԽԱ Կ. Ղաֆաղարյան, Երևան, 1975, էջ 211): Նույն տեղի ս. Հակոբ եկեղեցու հյուսիսային պատի

Մուղնու տաճարի հարավ-արևելյան հատվածի մաքրման-բարեկարգման ընթացքում հայտնաբերվել է ԺԶ դ. առավել հանրահայտ քարգործ վարպետներից մեկի՝ Մելիքսեթի հորինած խաչքարերից մեկը: Այն այժմ դրված է սեղանատան արևելյան պատի տակ, խորանախաչի վերին կողմում, ելնատուտ, գրված (գծ. 5). ՄԵԼ[Ի]Ք[Ս]ԷԹ ԿԱԶՄՈՂ¹⁷:

արևելյան մասում, դրսից, բարձրուստ տեղադրված է մի այլ խաչքար՝ ՀՐԱՊԵՏ ԿԱԶՄՈՂ[Վ] ստորագրությամբ, մի ուրիշը դարձված է Փարպիի ս. Գրիգոր Լուսավորչի եկեղեցու սեղանաքար՝ ՀԷՐԱՅՊԵՏ ԿԱԶՄՈՂ մակագրությամբ, իսկ Կարմրավոր եկեղեցու մոտ պահպանվող ՀՐԱՅՊԵՏ կազմողի խաչքարը հորինվել է ոչ թե ՌԽԵ—1591 (տես Ս. Բաթխուդարյան, Միջնադարյան հայ ճարտարապետներ և քարգործ վարպետներ, Երևան, 1963, էջ 171), այլ ՌԽԵ—1598 թվին: Ժամանակագրական, տեղիտուրիալ առումով և առաջնորդվելով խաչքարերի ոճական նմանությամբ, Քանաքետում, Փարպիում, Աշտարակում և Մուղնիում հանդիպող Հրապետ, Հրապետ, Հերայպետ և Հարայպետ կազմողներին համարում ենք նույն անձնավորությունը: Հերայպետը բոլոր արժանվույն պետք է տեղ առնա նշանավոր հայ քարգործ վարպետների անդամատանում:

¹⁷ Մեր առումին պրպտումների ընթացքում հայտնաբերվել ենք այս նշանավոր արվեստագետի մի շարք խաչքարեր ևս: Դրանցից մեկը գտնվում է իր գործունեության կենտրոնում՝ Կամոյի շրջանի Կարմիր գյուղում (հորինված 1550 թ.), իսկ երկրորդը ագուցված է Էջմիածնի ծխական եկեղեցու հյուսիսային պատին, որի քիվի և խաչաքանդակի արանքում եղնատուտ հիշատակված է՝ ԿԱԶՄՈՂ ՄԵԼ[ԻՔ]-ՄԷԹԻՆ ՂՈՒԻ (*):

Մյուսը գտնվում է Վարդենիսի շրջանի Ծիշկապ գյուղի հյուսիսային եզրում, ավերակ եկեղեցու մոտ: Խոշոր խաչքարի քիվի արձանագրությունը վերծանել է Ս. Բաթխուդարյանը (ՏԽ՝Ն նրա «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ 4-րդ, Երևան, 1973, էջ 812), իսկ խաչաքանդակի հորիզոնական թևերից վերև՝ բարձրաքանդակ տառերով գրված ԹՎ. ՌԲ (1553) ընթերցել է ԹՎ. ՌԸ (1559): Նա չի նկատել քիվի և խորանախաչի միջի նեղ գոտու բարձրաքանդակ տառերով հիշատակագրությունը՝ ՄԷԼ-ԳԻՄԵԼԻՔ ԿԱԶՄՈՂ: Հաջորդ երկու հիշատակությունները պահպանվում են Երևանի Ավան թաղամասի պատմական գերեզմանոցի հարավ-արևմտյան եզրում: Այդտեղ ընկած բարձրարվեստ խաչաքանդակի խորանախաչի ձախ կողմում ուռուցիկ, նեղ տառերով գրված է՝ ՄԵԼ[ԻՔ]Ք[Ս]ԷԹ ԿԱԶՄՈՂ[Վ], իսկ մյուսն առաջինի հարևանությամբ կարմրավուն տապառաքարի վրա է: Վերջինիս հյուսիսային ճակատին մարդու, ձիու, հացկու, գալի, միալուն արորի, իսկ հարավային ճակատին՝ չորս խորանիկներ ու նրանց մեջ՝ խաչերի քանդակներն են: Խորանների կամարաղեղների միջև հստակ կերպով ընթերցվում

Ահա սրանք են հին Մուղնու վանքի տա-
րածքից մեզ հասած հիշատակությունները:
Մնացած վիմագրերը վերաբերվում են ներ-
կայումս գոյություն ունեցող հուշարձանների
կառուցման և հետագա ժամանակի զանա-
զան խնդիրներին:

Մուղնու ա. Գևորգ եկեղեցու կառուցողա-
կան ընդարձակ արձանագրությունը¹⁸ հետև-
յալն է (գծ. 6).

ա. ԾՆՈՐՀՕՔ Տ[ԵԱՌ]Ն ԱՄԵՆԱԿԱԼԻ,
բ. Ի ԹՎԻՆ ՌԺԺԳ. (1664), Ի Թ[Ա]Գ[Ա-
ԻՈ]Ր[Ո]ԻԹԵ[Ա]Ն ՊԱՐՍԻՑ ՓՈՔՐ
գ. ԾԱՀ ԱՊԱԶԻՆ. ԵՒ Ի ԲՈՆԱԿԱԼՈՒ-
ԹԵ[Ա]Ն ԵՐԿՐԻՍ ԱՊԱԶ ՂՈՒ-
դ. ԼԻ ԽՆԻՆ ԵՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ-
ԹԵ[Ա]Ն ՀԱՅՈՑ Տ[ԵԱՌ]Ն ՅԱԿՈԲԱՅ
ե. ՍՐԲԱԶԱՆ Կ[Ա]Թ[Ո]Ղ[Ի]Կ[Ո]ՍԻ
Ս[ՈՒՐ]Բ ԷԶՄԻ[Ա]ՇԻՆ, ՈՐՈՑ ՀՐԱ-
ՄԱՆԱԻ ԵՒ ԾԺԱՆԴԱԿՈՒԹ[ԵԱՄ]ԲԹՂ-
զ. ԹՈՎ, ԲԱՆԻԻ ԵՒ ԱՐԴԵԱՄԲ ԵՒ ԸՆԴ-
ՀԱՆՈՒՐ ԲՐԻՍՏՈՆԵԻՑ ՏՐԻԻԲ, ԸՆԴ
ՆՄԻՆ ԵՒ

է. ԶԱՄ[ԵՆԱՅՆ] ԻՆԶՍ ԵՒ ԸՍՏԱՑՈՒԱԾ
ՀՈԳ[Ո]ՅՍ ԵՒ ՄԱՐՄՆ[Ո]ՅՍ ՎԱՏՆԵՑԻ

է. Ինքնին իմաստ չկազմող Ժ Ը Ի Լ Փ Վ Ը Ժ տա-
ռերը: Մեզ հաջողվեց բացել ավանի քարգործի՝ Մե-
լիքսեթի անունը կազմող գաղտնագիրը՝ եղբայրա-
գիր ծածկագրով, որն է՝

Ժ Ը Ի Լ Փ Վ Ը Ժ

Մ Ե Լ Ի Բ Ս Է Թ:

Ի դեպ, օրըստօրե ավելանում է ոչ միայն Մելիք-
սեթի, այլ նաև նույն դարի հուշակավոր մի այլ քար-
գործի՝ Քիրամի ստեղծագործությունների թիվը: Նորա
հնագույն ձեռակերտը մի փոքր խաչքար է՝ ագուց-
ված Էջմիածնի Հին Վեհարանի արևելյան պատին,
քարձրուստ, քիվին՝ Ս[ՈՒՐ]Բ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵՆԱԼԻՍ
է] ՈՒԼՈՒՄԱՆԻ[Ն], իսկ խորանախաչի երկու կող-
մում՝ ՔԻՐԱՄ ԿԱԶՄՈՂ, ԹՎ. ՌԻԹ (1580) մա-
կագրությամբ: Մյուսը գտնվում է Հացատառի մեծ
գերեզմանոցում, ճամապարհի եզրին. դա բազալթե
փոքր տապանաքար է, որի հարավային լանջի ճ
խորաններից վերև գրված է՝ ՔԻՐԱՄ ԿԱԶՄՈՂ: Ի
դեպ, ուշագրավ է, որ տապանաքարի մնացած երեք
կողերն անմշակ են, քանի որ այն պատրաստվել է
վաճառքի համար և պետք է լրացվեր ըստ գնորդի
նախահրությամբ: Քիրամի կազմած խաչքարերից
մեկը կանգնեցվել է Հակոբ եպիսկոպոսի հիշատա-
կին, Նորադուռում (Դիվան, պրակ 4-րդ, էջ 87),
որի տարեթիվը՝ ԹՎ. ՌԻՍԴ (1595) աննկատ է մնա-
ցել:

¹⁸ Այս արձանագրությունը հրատարակել է Ծաֆ-
խաթունյանը՝ աննշան վրիպումներով (տե՛ս նրա
«Ստորագրություն»..., հ. 2-րդ, էջ 92—93): Այն
նույնությամբ վերահրատարակվել է հետագայում
(տե՛ս Ալիշան, Այդարատ, էջ 188—184 և Վիմա-
կան տարեգիր, կազմեց Կ. Կոստանեանց, Պետեր-
բուրգ, 1918, էջ 188—189): Ի դեպ, Կոստանյանցը
յուրովի սրբագրել-խմբագրել է Ծաֆխաթունյանցին:

ԵՍ ՅՈՎՀԱՆՆ[Է]Ս Վ[Ա]ՐԴ[Ա]Պ[Ե]Տ
Մ[Ո]ՂԱՆԵՑԻ,

ը ՈՐԴԻ Յ[Ա]Կ[Ո]ԲԱՅ, ԵՂԲՈՐ ՈՐԴԻ
ՄԱՐՏ[Ի]Ր[Ո]Ս ԵՊ[Ի]ՍԿ[ՈՂ]ՍԻՆ,
ՔԱԿԵԱԼ Ի ՀԻՄԱՆՑ Ս[ՈՒՐ]Բ ԳԵՈՐ-
ԳԱՅ ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]ՑԻՍ ԵՒ ԾԻՆԵՑԻ

թ. ԶՍԱՅ՝ ՀԱՆԴԵՐՁ ԳԱԽԹՈՎՍ ԸՐԱԾԱ-
Կ[Ե]ՐՏ ՅՈՐԻՆՈՒԱԾՕՔ, ՆԵՐՔՈՒՍՏ
ԵՒ ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ ԿՈՓԱԾՈՒ ՔԱՐՕՔ
ժ. ԵՒ Ի ԹՎԻՆ ՌԺԺԸ-ԻՆ (1669), Ի Թ[Ա]-
Գ[ԱԻՈ]ՐՈՒԹԵ[Ա]Ն ՊԱՐՍԻՑ ԾԱՀ
ՍՈՒԼԵՄԱՆԻ ԵՒ Ի ԲՈՆԱԿԱԼՈՒ-
ԹԵ[Ա]Ն ԵՐԿՐԻՍ ՍԷՑԻ

ժա. Ղ[Ո]ՂԻԼ ԽԱՆԻՆ ԱԽԱՐՏԵՑԻ, ԵՒ ԵՍ
ԸՆԴ ՆՄԱ ԱԽԱՐՏԵՑԱՅ Ի ԿԵՆՑԱ-
ՂՈՅՍ ԵՒ ՓՈ-

ժբ. ԽԵՑԱՅ ԱՐ Տ[Է]ՐՆ ԱՄԵՆԻՑ. ՄԱՅ
ՄԻԱՅՆ ԳԼԽԻ ՍԱԼԷՆ ԵՒ ՆԵՐՔԻՆ
ԴՕԾԱՄԷՆ

ժգ. ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]ՑՈՅՍ ԵՒ ԳԱԽԹԻՍ, ԶՈՐՍ
ԿՏԱԿԱԻ ՅԱՆՁՆ ԱՐԱՐԻ ԵՂԲՈՐ ՈՐԴ-
ԻՈ]Յ ԻՄՈՑ ԴԱ-

ժդ. ԻԻԹ Վ[Ա]ՐԴ[Ա]Պ[Ե]ՏԻՆ՝ ՓՈԽԱ-
ՆՈՐԻ ԼԻՆԵԼ ԻՆՁ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵԼ ԶՊԱ-
ԿԱՍՈՒԹԻ[Ի]Ն ԵԿ[Ե]Ղ[Ե]Ց[Ո]ՅՍ

ժե. ԵՒ ԳԱԽԹԻՍ: ՈՐՔ ՏԵՄԱՆԷՔ ԶՅԻ-
Ծ[Ա]Տ[Ա]ԿՍ ԻՄ, Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ՈՂՈՐ-
ՄԻ ԱՍ[Ա]ՑԷՔ ԻՆՁ ԵՒ ԾՆ[Ո]ՂԱՅ
ԻՄՈՑ,

ժզ. Տ[Է]Ր Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ԶԵԶ ՈՂՈՐՄԵՍ-
ՑԻ, ԱՄԷՆ: ԱԼԷՔՍԱՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
ՀԱՅՈՑ ՅԻԾ[Ե]ՑԷՔ Ի Ք[ՐԻՍՈ]Ս:

Արձանագրությունը կազմված է Հով-
հաննես վարդապետի անունով, բայց նրա
մահից հետո:

Եկեղեցու արևմտյան շքամուտքի ճակա-
տակալ քարի արձանագրությունը (գծ. 7)
ավելտում է.

ա. ԾՆՈՐՀՕՔՆ Ա[ՍՏՈՒԾՈ]Յ ԵՍ ՊԵՏՐՈՍ
ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՈՐ ՅԱԳՈՒԼԵԱՅ, ԱՆ-
ԶԱՄԲ ԵՒ ԺՈ-

բ. ՂՈՎՐԴԵԱՄԲ ԻՄՈՎ ՅՕԺԱՆԴԱԿ ԵՂԷ
ԾԻՆՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԱ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ

գ. ԵՒ ԾԻՆԵՑԻ ԶԴՈՒՐՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ԳԷ-
ՈՐԳԱՅ ԶՈՐԱՎԱՐԻ՝ ԵՐԿՆԱՔԱՏԱԿ
ԿԱՄԱՐ-

դ. ՕՔ ԵՒ ԿԱՆԳՆԵՑԻ Ի ՎԵՐԱՅ ԶՍՈՒՐԱ
ԽԱԶՍ Ի ԲԱՐԵՆՍՈՍՈՒԹԻՆ ՀՕՐԵՂ-
ԲՈՐՆ Ի-

ե. ՄՈՑ, ՏԵԱՐՆ ԽԱԶԱՏՐՈՑ ԱՐՀԵՊԻՍ-
ԿՈՂՈՍԻՆ ԳՈՂԹԱՆ ԳԱԽԱՐԻ ԵՒ
ԲԵՄԲԱ-

զ. ՍԱՀ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ. ՅԻԾԵՑԷՔ Ի ՔՐԻՍ-
ՏՈՍ, Ի ԹՈՒԻՆ ՌԺԺԸ (1669): ԱԼԷՔ-
ՍԱՆ¹⁹:

¹⁹ Ծաֆխաթունյանը փակագրված վերջին բառը
կարդացել է ամեն (տե՛ս նրա «Ստորագրություն»...,

Եկեղեցու կառուցման մեկեմասներից պարուն վարդանի հիշատակությունը փորագրված է ներսի հարավ-արևելյան պանարևմտյան կամարի վրա:

ա ՅԻՇԵՑԷՔ Ի Ք[ՐԻՍՏՈ]Ս ԶՊԱՐՈՆ
բ ՎԱՐԴԱՆՆ, ՈՐ Է ԵՂԲՕՐ ՈՐԴԻՆ
գ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ[Ա]ՐԴ[Ա]Պ[Ե]ՏԻ,
ԾԻՆՕՂԻ

դ Ս[ՈՒՐ]Բ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ԵՒ ԳԱԽԹԻՆ
ԵՒ

ե ԵՂԲԱՅՐ ԳԱԽԹ Վ[Ա]ՐԴ[Ա]Պ[Ե]-
ՏԻՆ՝ ՓՈԽԱՆՈՐ-

զ ԴԻ ՆՈՐԻՆ, ՈՐ Ի ՀԱԼԱԼ ԸՆԶԻՑ ԻԻ-
ՐՈՅ ԵՏ

է ԶԽԱՐՇՆ ԾԻՆՈՒԹԵ[ԱՆ] ԱՅՍ ՍԵԱՆՍ
ԵՒԱ: (1)

ը ԿԱՄԱՐԻՆ՝ ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԳՈՅ ԻԻՐՈՅ
թ ԵՒ ԾՆՕՂԱՅՆ՝ ՀՕՐԻՆ՝ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ,
ժ ԵՒ ՄՕՐԻՆ՝ ԹՈՒՐՎԱՆԴԻՆ, ԵՂԲԱՐՅՆ՝
ժա ԶԱՔԱՐԻԱՅԻՆ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ԵՒ

ԿԵ-
ժբ ՆԱԿՑԱՑ ՆՈՑԻՆ, ԶԱՐՄԻՑ ԵՒ ԶԱ-
Ի[Ա]Կ[Ա]Յ,

ժգ ԿԵՆԴԱՆԵ[Ա]Յ ԵՒ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՅ:
ՈՐՔ ՈՂ[Ո]Ր-

ժդ ՄԻ ԱՄԷՔ Տ[Է]Ր Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ԶԵԶ Ո-
ՂՈՐՄԵՍՑԻ. ԱՄԷՆ:

ժե ԳՐԵՑԱԻ Ի ԹՎԻՆ ՌԾԺԹ (1670), ԶԵ-
ՐԱՄԲ ԱԼԷՔՍԱՆԻՆ՝:

Եկեղեցու արևելյան պատի հյուսիսային մասում, բարձրուստ, խաչաքանդակից վերև, պահպանվում է հետևյալ ուշագրավ հիշատակագիրը (գծ. 8).

ա Ս[ՈՒՐ]Բ ԽԱԶՍ ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԾԻՊ
ՂԱՐԱՀԻՍԱՐՑԻ ՄԻ-

բ ՆԱՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳԻՆ ԵՒ ԾՆՕՂԱՅՆ՝
ՅԱԿՈԲԻՆ, ԵԼԶԱՔԱՐԻՆ ԵՒ

գ ԵՂԲԱՐՅՆ՝ ՄԵԼՔՈՆԻՆ, ԽՈՒՊԱՍԱ-
ՐԻՆ ԵՒ ԱՄ[Ե]ՍՅՆ] ԿԵՆԴԱՆԵ[Ա]Յ
ԵՒ ՀԱՆԳ[Ո]ՒՆ-

դ ՑԵԼՈՅ. Ի ԹՎԻՆ ՌԾԺԹ (1670): ԱԼԷՔ-
ՍԱՆ ՆՕՏԱՐ:

2-րդ, էջ 93—94), մինչդեռ այն պետք է վերծանել Ալեքսան՝ նրան նույնացնելով նախորդ արձանագրության մեջ հիշատակվող հայոց քարտուղար Ալեքսանի հետ: Վերջինս կազմել է այլ արձանագրություններ ևս, որոնք կներկայացվեն ստորև: Դրանցից մեկի մեջ Ալեքսանը կրում է ՆՕՏԱՐ (գրագիր) կոչումը, որը տվյալ դեպքում պետք է համարել ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ հոմանիշ: Արձանագրությունը որոշ կրճատումներով մտել է Վիմակյան տաբեղքի մեջ (էջ 191):

²⁰ Արձանագրությունը հրատարակել է Ծախխաբունյանը՝ ազատ ընթերցանությամբ (տե՛ս նրա «Լուսավարություն...», հ. 2-րդ, էջ 93), որը մտել է «Այսպարառ»-ի (էջ 184) և «Վիմակյան տաբեղքի» մեջ (էջ 191):

Արձանագրությունը գրվել է եկեղեցու կառուցման ավարտման տարում, և պետք է ենթադրել, որ Մինաս սարկավազը ևս աջակցել է այդ ձեռնարկմանը, և հարսգանների հետ արժանացել է հավերժ հիշման: Այստեղ հիշատակվող Շիպ Ղարաֆիսարը Ծապին Գարաֆիսարն է (Էրզրումի մոտ): Այն Շիպ Ղարաֆիսար է կոչվել նաև 17-րդ դ. մատենագիր Հակոբ Կարվել նաև 17-րդ դ. մատենագիր Հակոբ Կարվելն «Տեղագիր վերին հայոց» աշխատության մեջ²¹: Այիշանի համար այս՝ տեղ-տեղ հողմահարված ու դժվարընթեռնելի արձանագրությունն ընդօրինակել է Սիմեոն Օռլարտյանը, և այն մտել է մեծանուն երախտավորի «Այրարատ»-ի մեջ (էջ 184): Օռլարտյանն արձանագրությունն ընթերցել է հիմնովին աղավաղած, քննադրիկ խորք ու քնածին սրբագրությամբ, և այն ստացել է հետևյալ տեսքը՝ «Խաչս յիշատակ է Միպղաքոս ? սարկավազին եւ ծնողաց իրոց Պապահն եւ... ետու զՊոլիսոն վասն հանգուցելոյն. թվ. ԷժԻԹ ապքանագեան»: Մեկնաբանություններն ավելորդ են²²:

Հաջորդ վիմագիրը պատվագրված երկու տառ է՝ ԴՐ (գծ. 9)՝ փորագրված թմբուկի հարավային պատուհանից վերև, ներսից: Նման ձևով ապասելի էր ճարտարապետի, մեկեմաս-կոտորի կամ նրանց հետ առընչվող անձանց անվանագրումը: Սակայն մեզ հայտնի են թե՛ ճարտարապետները, թե՛ վանքի առաջնորդներն ու թե՛ մեկեմասները, և նրանցից ոչ մեկի անունը չի կարող կազմել ԴՐ հապավումը: Ձեռագրերում նման ձևով գրվում է միայն դրա դերանունը, բայց այս դեպքում դրա օգտագործումը անհիմաստ է: Մեր կարծիքով հապավված է Դ[ԱՏԱԻՈՐ] բառը՝ նկատի ունենալով Տեր Աստծուն, որից արդարություն հայցող հավատացյալը հաչացքն ուղղում է դեպի երկինք (թմբուկին)՝ դեպի այդ խորհրդավոր տառերը:

Թմբուկի հարավ-արևելյան լուսամտից վերև Մատթեոս ավետարանչի բարձրաքանդակն է, ձեռքերով կրծքին սեղմած Ավետարանով: Լուսապակով գլխի երկու կողմում հստակ ու պարզ փորագրված է ՄԹ—Մ[ԱՏԹԷՈ]Ս:

Թմբուկի հարավ-արևմտյան պատուհանից վերև տեղադրված է Մարկոս առաքյալին խորհրդանշող առյուծի բարձրաքան-

²¹ Տե՛ս «Ման ժամանակագրություններ», 13—18-րդ դդ., հ. 2-րդ, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 151, 155:

²² Արձանագրությունը նույնությամբ վերահրատարակել է Կ. Կուսանյանը («Վիմակյան տաբեղքի», էջ 122):

դակը՝ թաթերի մեջ առած Ավետարանով: Դրան մերձ փորագրված է ՄԱՐԿ[Ո]Ս և մի գեղագիր փակագիր-ծածկագիր (գծ. 12): Եկեղեցու կառուցումն ավարտողի անվան փակագիրը՝ ԴԱՎԻԹ ՎԱՐԴԱ[ՊԵՏ] բացվում է ոչ մեծ դժվարությամբ:

Եկեղեցու թմբուկի հյուսիս-արևմտյան պատուհանից վեր եզան բարձրաքանդակն է առջևի ոտքերով «բռնած» Ավետարանով, իսկ նրա տակ գրված է Ղ[ՈՒ]Կ[Ա]Ս: Հյուսիս-արևելյան լուսամուտի գլխին արծվաքանդակն է՝ կտուցով պահած Ավետարանը, իսկ դրա երկու կողմում փորագրված է (գծ. 10) Յ[Ո]Հ[Ա]Ն[ԷՍ] Ա[ԻԵՏԱՐԱՆԻ] 2:

Ահա սրանք են Մուղնու ս. Գևորգ եկեղեցու կառուցման տարիներից մեկ հասած վիմագիր հիշատակագրությունները: Անշուշտ ուշադրության են արժանի նաև ավելի ուշ շրջանից պահպանվող արձանագրությունները: Այսպես, եկեղեցու հարավային մուտքի փայտե (կաղնի) դռան վրա գրված է (գծ. 11)՝ ԱՄԻ 1838 Ս[Ե]Պ[ՏԵՄԲԵՐ] /ՅԻԾԱՏԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒՌՈՍ ԵՐԵՒԱՆՈՒ ՄՈՂՆԻ/ Ս[ՈՒՐ]Բ ԳԵՎՈՐԳԻՆ, ԿՆԵԱԶԻ/ ՈՐԴԻ ԳԵՎՈՐԳԻՆ ԵՒ ԿՆՈԶ/Ն ԳԱԻԱՆԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻ Ն[Ո]Ր[Ա] ՄԻՔԱԻԱԻ[Ն]ԻՆ: Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ[Ա]ՏՈՒՐ Տ[Է]Ր, Ա[Տ] /ԻԶՈՎ ՍՏՈՐԱԳՐԵՑԻ: Ինքնին ուշագրավ է, որ եկեղեցին կոչվում է՝ Երևանու սուրբ Գեորգ՝ Թբիլիսիի նույնանուն եկեղեցու հետ չփոթելու համար: Այս անվանումը պահպանվել է նույն տոհմի կողմից արձանագրության մեջ ևս, որն է (գծ. 12). ՅԻԾԱՏԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒՌՈՍ ԿՆԵԱԶԵՆՅ/ ԳԵՈՐԳԻՆ ՈՐԴԻ ՄԻՔԱԻԱՆ, ԿՆՈԶՆ/ ԳԱԻԱՆԻՆ, ԴՈՒՍՏՐՆ/ ԱՆԱԻՆ, ՈՐԵՏ/ ԵՐԵՒԱՆՈՒ Ս[ՈՒՐ]Բ ԳԵՈՐԳ ՄՈՂՆՈՅՆ 1839. /ԸՍՏՈՐԱԳՐԵՑԻ ԵՍ ՏԻՐԱՑՈՒ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱՏՈՒՐ Տ[Է]Ր ՄԸԿԸՐՏԻԶ/ Տ[Է]Ր Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱՏՈՒՐԵԱՆՑ:

Բեմին կից ձախ ավանդատան մուտքի դուռը ևս պատրաստվել է նույն տոհմի կողմից, ու թեև այն չի թվագրված, բայց առաջինների ժամանակակիցն է: Նրա արձանագրությունն է (գծ. 13)՝ ՅԻԾԱՏԱԿ Է ԱՅՍ ԴՈՒՌՈՍ ԿՆԵԱԶԵՆՅ ԳԵՈՐԳԻՆ, ԱՄԷՆ: Սյունապահի հարավից երրորդ պլան հյուսիսային ճակատին (գծ. 14). ՄԿ 1860 ԱՄԻ:

Աշտարակցի Սիմեոն Սաժումյանին վերաբերվող առաջին արձանագրությունը փորագրված է եկեղեցու արևմտյան պատին, դրսից, պունապահի հարավային կամարի տակ, որն է (գծ. 15)՝ ա ԵՍ ՄԻՄԷՐՍ ՍԱԺՈՒՄԵԱՆՑ ԱՇՏԱՐԱԿՑԻ, Ի 18[6]6

բ ԱՄԻ, ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՆԵՐՍԵՍԻ

գ ՀԻՆԳԵՐՐՈՐԴԻ ԿԱՐԳԵՑԱ ՏԵՍՈՒԶ ՎԱՆԻՑ Ս[ՈՒՐ]Բ

դ ԳԵՈՐԳԱՅ, ԶՈՐՊԻՍԻ ՊԱՇՏՈՆ ԶԿՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ

ե ՅԻԾԵԱԼ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԸՍՈՐՈՒՆԱԿԵՑԻ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՄԻՆՈ

զ ԹԻ. 1863 ԱՄՆ²³:

Այնուհետև Սիմեոնը կարգվում է նույն վանքի հոգաբարձու և վերանորոգում այն, որի առթիվ պունապահի թաղակիր կամարի վրա փորագրվում է (գծ. 16)՝ Ի 1868 ԱՄ. ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ/ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ՏԵԱ/ՈՆ ԳԵՈՐԳԱՅ Դ-Ի, ԿԱՐԳԵՑԱՅ ՀՈ/ԳԱԲԱԶՈՒ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ ՄԻՄԷՐՍ/ ՍԱԺՈՒՄԵԱՆՑ Ս[ՈՒՐ]Բ ԳԵՈՐԳԱՅ ՎԱ/ՆԻՑՍ ԵՒ ԱՐԴԵԱՄԲ ԳԵՈՐԳԱՅ ՎԵՀԱՓԱ/ՌՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԽԱՆ/ՏԵԱԼ ՏԱՆԻՍՆ ՏԱԾԱՐԻՍ:

Ս. Գևորգի նշխարներին հովանի կանգնած մարմարե տապանաքարի վրա (գծ. 17), ՅԻԾԱՏԱԿ Է ԱՇՏԱՐԱԿՈՒ /ՀԱՍՆԱՐԱԿՈՒԹՈՒՆԻՑ/ Ի 1893 ԱՄԻ:

ԺԹ դարի վերջերին երևանցի Մելիք Ա. դամադյանի միջոցներով շինարարական աշխատանքներ են կատարվում Մուղնու: Այս առթիվ պարսպակից սեյմակների երկրորդ հարկ տանող աստիճանների պարսպետի վրա գրվել է (գծ. 18)՝ ԾԱՆԻԻԲ /ԵՐԵԻՄԱՆՑԻ Ա/ՂԱՄԱԼ Ա. ՂԱՅԻ ՄԷԼԻԲ /ԱՂԱՄԱԼԵԱՆՑ. 1895:

Հավանաբար ժԸ—ԺԹ դարերում Մուղնու տաճարի ներքում կատարվել են մի շարք որմնանկարներ: Ինչ-որ տեղ Նաղաշների ռճն ու գունաչին համակարգը հիշեցնող այս որմնանկարները մաքրվել քսամաքացվել են 1975 թ. Հուլիսյանների վերականգնման Հատուկ գիտա-արտադրական արվեստանոցի նկարիչների կողմից, շնորհալի արվեստագետ Կառլեն Ավետիսյանի ղեկավարությամբ: Որմնանկարների վրա պահպանվում են սև ներկով գրված մի քանի համատոտ հիշատակություններ՝ ա Բեմից ձախ, հայրապետական գավազանը ձեռքին, հասակով մեկ կանգնած սրբի որմնանկարի վերին մասում (գծ. 19). Ս[ՈՒՐ]Բ ՆԻԿՈՂԱ[ՅՈՍ] Հ[ԱՅ]Ր[Ա]Պ[ԵՏ]:

բ Բեմի ձախակողմյան որմնամույթի վրա

²³ Առաջին տողում լավ չի քանդակված նախաձեռնի թվատառը, սակայն այն պետք է 6 լինի (1866): Ի դեպ, սրանից վերև փորագրված է եղել մի ընդարձակ արձանագրություն, որի տառերը քերվել-հանվել են, և լույս մի քանի բառեր են ընթերցվում:

